

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında İnsan

Yard. Doç. Dr. Muammer GÜRBÜZ

Tanpınar'ın hikâye ve romanlarına bakıldığında anlatılan esas insan tipinin, bazı küçük ayrıntılar dışta bırakılırsa, hep aynı özellikleri yansıtan insan olduğu görülür. Hikâye ve romanlarındaki kişiler, çevreler, manzaralar, hayallerle kol kola yürüyen olaylar, yazarın çocukluğundan itibaren ilk gençlik yıllarına doğru kendi ruh ve düşünce gelişiminin aşamalarını yansıtır. Yazar, bu kişilerin ruhsal bunalımlarını, gerilimlerini doğrudan doğruya değil, dolaylı genellemelerle sembolik ifadeler biçiminde vermeye çalışmıştır. Tanpınar'ın çizdiği insan tipi, tümüyle içine kapanık, olaylar karşısında ürkek, sürekli kendi hayal ve bilinçaltına yönelen, ancak burada huzur bulabilen bir tip özelliği gösterir. Bunun en önemli nedeni, yazarın çocukluk ve gençlik yıllarında çevresinin etkisinden kurtulmayışdır. Bu yıllarda dinledikleri ve gördükleri, doğu kültürünün yarı efsanemsi hikâyeleriyle büyük benzerlikler gösterir. Üç yaşındayken bir kış günü puslu camların arkasından kar yağışının zevkini hatırlayacak kadar hafızası güçlü olan Tanpınar, çocukluğunda dinlediği yarı masalımsı, yarı efsanemsi hikâyelerin etkisini bir türlü üzerinden atamamıştır. Kerkük'te sık sık evlerine gelen Gülbay Hanımın anlattığı yılan hikâyesi, yazarda uzun yıllar sürecek bir bunalım yaratacak; hikâye ve romanlarına konu oluşturacaktır. Tanpınar'ın ilk büyük hikâyesi "Evin Sahibi", işte bu hayalî yılanı konu edinmiştir. Yazarın anlatmak istediği bu yılan, kişilerin bilinçaltına attıkları ve sürekli çatışma hâlinde buldukları gizli düşüncelerin simgesidir. Tüm eserlerinde değişik şekillere bürünen bu korku, eserlerde anlatılan kişileri sürekli huzursuz eder. Tanpınar böyle tipleri anlatmakla, doğu ve batı kültürleri arasında kalan Türk insanının bocalayışlarını gözler önüne serer. Her iki kültürü de benimseyemeyen bu insan tipinde iki ruh, iki çehre sürekli çatışma hâlinindedir. "Abdullah Efendi'nin Rüyaları" hikâyesindeki Abdullah Efendi, kendi içinde yaşayan "mütecessiz, gayrimemnun ve zalim" bir "ikinci adamın" varlığından bezgin ve huzursuzdur. Bu "ikinci adam" her adımda gündelik hayatını yaşamak isteyen Abdullah Efendinin yürüyüşünü çelmeleyen bir bozguncudur. Tanpınar, hikâyelerinde

anlattığı insan tipini aynı biçimde romanlarına da taşımıştır. Hep kendi içindeki başka bir benlikle çatışan ve hayatta aradığı huzuru bulamayan Abdullah Efendi, *Huzur*'da Mümtaz, *Sabnenin Dışındakiler*'de Cemal, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Hayri İrdal, *Mabur Beste*'de Behçet, *Aydaki Kadın*'da Selim olarak karşımıza çıkar. Her hikâye ve romanda değişik ruh yapılarıyla karşımıza çıkan bu insan tipleri, aslında Tanpınar'ın kendisidir. Daha doğrusu Tanpınar, hikâye ve romanlarında, gerçek yaşamda kendi içinde taşıdığı ve sürekli çatıştığı kendi "ikinci ben"ini anlatmıştır. Konuyla ilgili olarak Tahir Alangu: "*Abmet Hamdi'nin hikâyelerindeki kişi, ta ilk hikâye denemelerinden gelişerek son romanına kadar musallat ve sürekli bir "Hayri İrdal" vehmi içindedir. Denilebilir ki, yazar hep o aynı "vehim ve hülya adamını, zaman zaman hikâyelerinden romanlarına aktararak, gerçekte son günlerine kadar kendi içinde taşıyarak götürmüştür.*"¹ yorumunu yapar.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Tanpınar'ın romanlarında anlatılan insan tipi, hep aynı insandır. Bu insan anlayışında "illizyonlar altında bunalan, algıları sürekli olarak kendi dar çevresinde açılıp kapanan, yaşarken tempolu düşler gören, sinir ve ruh bunalımları içinde yuvarlanıp giden hep aynı ruh hastası"² bir insan tipi ortaya çıkar. Böyle bir insan anlayışının ortaya çıkmasında, yazarın çocukluk döneminde etkisi altında kaldığı olayların yanında, ülkemizde başlayan yenileşme olaylarının sağlıksızlığı, tüm insanlığı bunalıma sürükleyecek olan II. Dünya Savaşı'nın çıkma olasılığından doğan huzursuzluğun da büyük etkileri vardır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerine kurulan yeni Türk devletinde kavram kargaşası da vardır. Tanzimat'tan beri sürüp gelen eski ve yeni kültür anlayışı iki zıt kutup yaratmıştır. Toplumun özellikle aydın kesimi, bu iki kültür arasında kararsız kalıp, bunalıma düşmüştür. Aydınlar, bir çözüm, bir kurtuluş yolu arzusalar da bunu başaramazlar. Bu yüzden umutsuzluğa kapılarak gerçek hayattan uzaklaşıp, kendi iç dünyalarına yönelirler. Bir çeşit iç hesaplaşmaya girerler. Bu iç hesaplaşma Tanpınar'ın yansıtmak istediği insan anlayışında önemli bir yer tutar.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Hayri İrdal, istemediği hâlde itildiği yalan dünyadan tiksindir ve kurtulma çabaları verirse de bunda başarılı olamaz. Fakat, hep düzenli ve doğru bir yaşam biçimi arzular. Oğlu Ahmet ve saat ustası Nuri Efendiyi düzenli ve doğru oldukları için takdir eder. Onları düşünürken, yaşamakta olduğu yalanlarla dolu olan kendi hayatından tiksinti duyar. Nuri Efendi ve Ahmet işlerinde hep ciddî olmuşlar, doğruluktan ay-

¹ Tahir Alangu, *Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman*, Asaf Ertekin yay. İst.1965, C. 3, s. 584.

² *age.*, s. 585.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında İnsan

ılmamışlardır. Onların doğruluktan ayrılmayışı, Hayri İrdal'ı bir iç hesaplaşmaya yöneltir.

Huzur romanında Mümtaz da aynı psikoloji içerisindedir. Hep kendi içinde bulunan ve bir saplantı hâline gelen "ikinci ben" ile mücadelesini sürdürür. Nuran'la arasındaki aşkın sona ermesi üzerine bunalıma geren Mümtaz, Suat'ın hayaleti ile yoğun bir tartışmaya girer. Mümtaz'ın yaptığı tartışma Suat değil, kendi kişiliğinde sürekli ikilik yaratan benliğidir. Mümtaz roman boyunca bir kurtuluş yolu arar, iki kültür arasında birleşecek bir nokta bulursa da, başarılı olamadığını görünce, umutsuzluğa kapılır. Tekrar huzuru bulmak için kendi iç dünyasına yönelir. "Mümtaz'ın bunalımı, içinde bulunduğu koşulların baskısıyla arttıkça artarken, kafasında bir saplantı hâline gelen Suat'ı, hesap vermesi gereken bir kişi olarak kabul etmeye başlar ve kendini eleştirirken bu eleştiriyi yapan Suat'la özdeşleştirir. ... Yani Suat, onun davranışlarını yargılayan ve kurtuluşu ölümden arayan "öteki beni"ni ya da bir çeşit bilinçaltını temsil etmektedir."³ diyen Berna Moran da aynı düşünceleri vurgulamaktadır.

Tanpınar'ın insan anlayışında üzerinde durduğu ikinci önemli husus insanoglunun kişisel mutluluğudur. Yazar, kişinin toplum sorunlarından uzaklaşp, kişisel mutluluğunu düşünmesini onun en doğal hakkı olarak değerlendrir. Nitekim Mümtaz, görünüşte sosyal sorunlarla yoğun bir biçimde ilgilenir; ama bu ilgi düşünceden öteye geçmez. Toplumsal konularda düşüncesi ne olursa olsun, Mümtaz sürekli kendi kişisel mutluluğunun peşindedir. Mümtaz bu düşüncelerini şöyle belirtir: "*Asıl mühim olan şey, insandır. Gerisinden bana ne?... Ne kadar gülünç olursa olsun biz yine hayatı tam inkâr edemiyoruz... Aşka, ihtirasa yer veriyoruz.*" (*Huzur*, s. 113) der. Hayatın anlamı ve amacı nedir? Sanat ve aşkın hayatta yeri nedir? gibi sorular hakkında Mümtaz'ın Nuran'a verdiği cevaplar, romanın ikinci bölümünde açıkça ortaya konulur. Mümtaz için asıl amaç, sanatkârca yaşamaktır. Herkes dâhi değildir. Bir Fatih ya da Descartes olamaz ama, büyük işler yapmadan, büyük eserler vermeden de insanın, iç dünyasında yoğun yaşayabileceğini savunur. Nuran'a: "*Herkes Fatih ve Descartes değillerdi diye ölsünler mi? Kesif yaşasınlar yeter*" (*Huzur*, s. 113) der. Nuran'ın hareketten bahsetmiyorsunuz sorusuna; "*Bahsettim işte... Herkes bir şey yapmağa mecbur. Herkesin bir talibi var. Ne bileyim, ben bu talibi kendinden, iç dünyasından bir şeyler katarak yaşamayı seviyorum. Sanatı seviyorum.*" (*Huzur*, s.113) cevabını verir. Mümtaz'ın asıl düşüncesini şöyle özetleyebiliriz: İnsan çeşitli alanlarda, güzeli kavrayarak, yoğun bir duygu

³ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İst.1987, İletişim yay., s. 283.

hayatı yaşamalıdır. Mümtaz'ın halkın sorunlarından tümüyle uzak kalması, sürekli kendi zevk dünyasından ve duygularından söz etmesi, Nuran tarafından yadırganır ve eleştirilir. Nuran, Mümtaz'ın halkın sorunlarına gözünü kapadığını, İstanbul'u sevdiği hâlde, buranın yoksul halkı için bir şeyler yapmayı aklından geçirmeden Sultanıyegâh, Acemaşiran diyerek kendi zevk dünyasında rahatça yaşamayı düşünmesini hayret ve üzüntü ile karşılar (*Huzur*, s. 155). İhsan da Mümtaz'ın sadece Nuran'la meşgul olmasını yadırgamıştır. Mümtaz'la Nuran'ın ayrılmaları üzerine İhsan, Mümtaz'a: "*-Hayır, sen yalnız Nuran'la meşguldün... Şimdi hayata atılacaksın! Hislerinin değil, düşüncenin adamı olman lâzım! Mesuliyetini taşıyacağın fikrin adamı ol!*" (*Huzur*, s. 302-303) diyerek o da Mümtaz'ın kişisel zevkinin peşinde olmasını eleştirir.

Sahnenin Dışındakiler romanındaki insan anlayışı da *Huzur*'dakiyle aynıdır. *Huzur*'daki Mümtaz'ın yerini, bu romanda Cemal almıştır. Cemal, toplumsal konuları düşünüyormuş gibi gözüксе de, kendi kişisel yaşayışı ve yaşamdan zevk alma isteği daima ön planda gelir. Zaten, karıştığı olaylara kendi isteği ile değil, çevresinin etki ve zorlamalarıyla katılmıştır. Cemal, önceleri bulunduğu Anadolu'dayken "gönüllü olarak Anadolu'ya yukarılara geçmek" (*S. Dışındakiler*, s. 17) istemişse de, İstanbul'a döndüğünde gerçekte Millî Mücadele pek umurunda değildir. Hatta bu yüzden, İhsan'ın istediği buluşmaya yetişmemek için elinden geleni yapar. "*Hatta ayıplamazsanız, vapuru kaçırmak için elimden geleni yaptığımı da ilave etmek isterim.*" (*S. Dışındakiler*, s. 212) der. Cemal'in saygı duyduğu İhsan'a da, kişisel mutluluğunu engellediği için, saygısı azalmıştır. Bunu Cemal "*Diğer taraftan İhsan'ın üzerimdeki tesirini hoş görmüyordum. O evvelâ ferdi saadetimi yıkmıştı. Şimdi de zamanıma tasarruf etmeğe kalkıştı. Benimle hiçbir ciddi anlaşma yapmadan bu tasarrufa ne hakkı vardı.*" (*S. Dışındakiler*, s. 213) diye özel hayatını etkileyen bu kişilerle ilgisini kesmeyi bile düşünür. "*Yalıdan, hürriyetimi bu kadar hiçe sayan bu insanlarla hemen o gün alakamı kesmek... kararıyla çıktım.*" (*S. Dışındakiler*, s. 212) der. Cemal, kendisinde Anadolu'da direnenlere destek olacak bir güç ve isteğin bulunmadığının bilincindedir. "*Hakikatte ben garip bir tembellik içindeyim. Uzleti, sükûnu, hülyayı arıyordum*" (*S. Dışındakiler*, s. 213) der. Mümtaz'ın Nuran'dan başka düşüncesi olmadığı gibi, Cemal'in de tek düşüncesi Sabiha'dır. Ne var ki bu aşkın sürmesine çevre ve olaylar imkân vermez. Cemal bu üzüntüsünü: "... *Sabiba'yı unutmuştum artık. Etrafımı alan insanlar bana, onu düşünmem için imkan bırakmıyorlardı. İstanbul'a geldim geleli hep böyle olmuştum.*" (*S. Dışındakiler*, s. 374) sözleriyle açığa vurur. Aslında Cemal, içinde bulunduğu tembellikten ve olaylara karşı ilgisiz kalmaktan memnun değildir. Bu tembellikten silkinmek, sıyrılmak ister. Onda yeni bir insan olma özlemi vardır. "*Kendimden sıyrılmam lâ-*

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında İnsan

zım, onlar gibi (Anadolu insanları) açlığın ve çıplaklığın içinde, ümit kaftanlarını giymem lâzım, bir de kendime herkesi tercih etmem lâzım." (S. Dışındakiler, s. 316) diyerek kendini eleştirir. Fakat bu düşüncelerin gerçekleştiremeyeceğini bilir. "Çünkü ben hayata çok yıldızlı bir mazi aynasından bakıyorum." (S. Dışındakiler, s. 316) diyerek eleştirisini sürdürür. Konuyla ilgili olarak Fethi Naci: "Cemal, iç dünyasına sığınan, kendine özgü bir "kaçışı" yaşayan biri; itildiği olayların içindeyken bile öyle. Bunu için bir "başka insan" olmak onda hep bireysel bir özlem olarak kalır, hep zihinsel bir çaba olarak kalır. Olmak istediği insanın niteliklerini halkta arar ve bulur: Sevmek, affetmek ve hayatla dövüşmek gücü... Oysa Cemal, küçük burjuva dünyasını dar, sıkıcı, ama rahat ve kolay sınırlarını kıramamıştır."⁴ yorumu yapar.

Sonuç olarak, toplumda görülen, dengesizlik, kargaşalık ve kültür bunalımı karşısında çözüm yolları arayan, ancak mücadele gücü zayıf olduğu için sorunların çözümünde başarı sağlayamayan, aydın insan tipi Tanpınar'ın romanlarında işlenen esas tiptir. Aynı zamanda Tanpınar, böyle bir insan anlayışını işlemekle, tüm yönleriyle halktan uzaklaşan, doğu ve batı kültürleri arasında bocalayan, tek çıkış ve kurtuluş yolu olarak, bilinçaltına yönelen, ancak bu biçimde huzur bulacağını zanneden aydın kesimi dolaylı yoldan eleştirmek istemiştir. Bu konuda Fethi Naci, "Tanpınar, tarihsel gelişimle eş zamanlı olmayan, toplumsal dayanağı bulunmayan değişme, başka insan olma özlemlerini aydınlık bir kaprya değil de bir boşluğa çıkacağını mı belirtmek ister?"⁵ görüşünü belirtirken, Selim İleri, böyle bir insan tipinin verilmesini "Gerçek aydın, gerçek kavga adamı olamamışları suçlamadır."⁶ diye yorumlar.

⁴ Fethi Naci (tanıtıcı), "Sahnenin Dışındakiler", *Yeni Dergi*, 10.C. 110. Sayı, Kasım 1973, s. 24.

⁵ *age.*, s. 24.

⁶ Selim İleri, "S. Dışındakiler", *Yeni Dergi*, Mayıs 1973, C. IX, s. 59.